

دانشگاه کاشان

دانشکده معماری و هنر

گروه هنر اسلامی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته

هنر اسلامی گرایش سفال و سرامیک

عنوان:

تأثیر شعر بر روی سفال ایران دوره اسلامی

اساتید راهنما:

آقای مهندس عباس اکبری

آقای دکتر سید محمد راستگو

استاد مشاور:

آقای دکتر امیر حسین چیت‌سازیان

به وسیله:

سیده نرگس سعادت میرقدیم

دی ۱۳۸۹

نقدیم بہ ہسنے بختناں موضوع رسالہ ام

ابوطاھر

ابوزید

فردوسے

خیام

ابوسعید ابوالخیر،..

وآن کارگر سادہ کوزہ گرے

وباعتقے صمیمے نر نقدیم بہ پدر و مادر عزیزم

وہمسر مہربان و صبورم علی

تشکر و قدر دانی:

با سپاس فراوان از خدای مهربان و بزرگ که توان کسب علم و هنر را به من بخشید. در اینجا بر خود لازم می‌دانم از تمام اساتید بزرگوار که در طول سالیان تحصیل علم و هنر مرا یاری نمودند تقدیر و تشکر نمایم.

از اساتید گرامی و بزرگوار جناب آقای دکتر عباس اکبری و همچنین جناب آقای دکتر محمد راستگو که راهنمایی اینجانب را در انجام تحقیق، پژوهش و نگارش این پایان نامه تقبل نمودند نهایت تشکر و سپاسگزاری را دارم. از جناب آقای دکتر امیر حسین چیت سزایان بعنوان مشاور که با راهنمایی خود مرا مورد لطف قرار داده‌اند نیز کمال تشکر را دارم.

همچنین از تشریک مساعی آقایان مهندس سید محمد حسین رحمتی از دانشکده معماری و هنر و جناب آقای دکتر رضا شجری از دانشکده ادبیات و علوم انسانی بعنوان اساتید داور که پایان نامه را مورد مطالعه قرار داده و در جلسه دفاعیه شرکت نموده‌اند تشکر می‌نمایم.

در پایان از جناب آقای دکتر اکبر اکبری که بعنوان نماینده تحصیلات تکمیلی دانشگاه قبول زحمت نموده‌اند و در جلسه دفاعیه شرکت نمودند سپاسگزاری می‌نمایم.

چکیده:

در دوران اسلامی در هنر سفالگری تحولات و تغییرات فراوانی صورت گرفته است که این تغییر و تحولات گاه در ارتباط با هنرهای دیگر همچون ادبیات، نقاشی، خوشنویسی و گاه نیز با توجه به قابلیت‌ها و امکانات تزئینی خود سفال مانند انواع فرم، نقش و تکنیک سفالینه بوده است. در این پژوهش با در نظر گرفتن اهمیت و نقش مهمی که شعر بر تحولات هنر سفالگری از جمله ایجاد فضایی شاعرانه، بیان مضامین عاشقانه، حماسی، عارفانه ... و تأثیر آن بر روی سفال داشته است به روش کتابخانه‌ای و همچنین میدانی، به بررسی تأثیر و تعامل شعر با سفال اعم از تعامل شعر با هنرهای اسلامی، سفالگری دوره اسلامی، شاخصه‌ها و مناطق آن و ارتباط آنها با کاربرد شعر بر روی سفال، دلایل بکارگیری بوم سفال برای شعر، کتیبه‌های شعری و تصویرسازی‌های برگرفته از اشعار، انواع مضامین و تأثیر آن بر سفال، نمادهای متأثر از شعر بر روی سفال و در آخر به بررسی شعر بر روی سفال در گذر زمان پرداخته شده است.

طبق بررسی‌ها و نتایج بدست آمده استفاده از شعر تنها جنبه تزئینی نداشته و در بر دارنده پشتوانه‌های فرهنگی، بومی و گاه نیز راهکاری برای گسترش آن بوده است. استفاده از اشعار فلسفی، حکمی، عاشقانه، حماسی بر روی سفال، که جنبه کاربردی داشته است در ایجاد یک فرهنگ ملی و بومی و گسترش آن در سطح جامعه نقش موثری را ایفا می‌کند. اشعار یا به صورت کتیبه‌های شعری و یا تصویرسازی از مضامین اشعار بر روی سفال انگاشته شده است که سفالگر در کتیبه‌های شعری از انواع خطوط زیبا و متناسب زمان خود استفاده کرده است و در تصویرسازی‌ها متأثر از مصورسازی‌های نسخه‌های خطی آن دوره بوده است. انواع مضامین بکار رفته شده نشان دهنده روحیه، دیدگاه و خواستگاه مردم آن زمان به شمار می‌رود که با تعامل و پیوند با سفال به آن روح و معنای ویژه می‌بخشد. گاهی نیز با دیگر تحولات سفال، همچون تکنیک‌های نو ساخت سفال مثل مینایی و زرین فام همراه می‌شود و سبب آفرینش آثار بسیار ارزشمندی در تاریخ سفالگری ایران می‌شود.

کلمات کلیدی: سفال، شعر، خط، نقش، دوره اسلامی، هنر ایران

پیشگفتار:

شعر و مضامین آن در ایران الهام بخش بسیاری از هنرها در دوران اسلامی بوده است. هنر سفالگری نیز از این قاعده مستثنی نبوده است. سفال با ویژگی‌های ذاتی که در خود داشته همچون بوم خاکی، بستری مناسب و محبوب برای نمایش اشعار و مضامین شعری می‌شود و اشعار و مضامین آن به صورت نوشتار و استفاده از خطوط زیبا و یا تصویرسازی از صحنه‌های داستانی و روایی بر روی سفال به کار برده می‌شود. درباره رابطه و پیوند ادبیات و سفال تحقیقات و پژوهش‌های با دیدگاه‌های متفاوت و بیان‌های کلی وجود دارد که در موارد زیادی تنها به بررسی پیوند کلی ادبیات با سفال بسنده شده است. این پژوهش در راستای بیان دیدگاهی تازه و بررسی صرفاً شعر فارسی بر روی سفال بوده است. با رویکرد به تحقیق کتابخانه‌ای و میدانی و تجزیه و تحلیل داده‌ها، هدف این تحقیق بررسی تأثیر شعر بر روی سفال ایران در دوره اسلامی، با تکیه بر چگونگی بکارگیری اشعار و پیوند آن با شاخصه‌های دیگر سفال همچون فرم، تکنیک، نقوش و نوع مضامین این اشعار و... بوده است

به طور کلی هر کس در انجام تحقیق و پژوهش با مشکلات و موانع و محدودیت‌های برخورد می‌کند و این تحقیق از این امر مستثنی نبود. از محدودیت‌ها یا مشکلاتی که می‌توان اشاره نمود این است که در بررسی میدانی سفالینه‌های دارای تأثیر شعر نمونه‌گیری نسبت به جامعه-ی آماری کافی نبود و برای تعمیم دادن از منابع کتابخانه‌ای نیز استفاده شد و دلیل آن محدودیت‌های موزه‌ها برای ارائه دادن اطلاعات بوده که داشتن جامعه آماری کامل از سفالینه‌های دارای کاربرد و تأثیر شعر را برای نگارنده غیر ممکن کرد از آن جهت تنها نگارنده توانست به نمونه‌های دارای کتیبه شعری بپردازد و جای سفالینه‌های دارای تصویرسازی به سبب ذکر شده خالی ماند. از دشواری‌های این تحقیق دخالت و سخت‌گیری‌های بی‌مورد مأموران و بعضی از مسئولان موزه‌ها بود در این خصوص لازم است همکاری لازم و بیشتری بین نهادها ذیربط مثل موزه‌ها و دانشجویان به عمل آید. همچنین بهتر بود در قسمت میدانی این پژوهش تحقیقات در موزه‌های دیگر نیز انجام می‌شد که محدودیت‌های زمانی و بسته بودن برخی موزه‌ها و عدم دسترسی به اطلاعات آنان و... مانع آن شد.

اما هم اکنون که با لطف و عنایت پروردگار پروژه حاضر به پایان رسید لازم است که از زحمات و لطف اساتید راهنمای خود جناب آقای عباس اکبری، جناب آقای دکتر محمد راستگو و مشاور محترم جناب آقای دکتر امیرحسین چیت‌سازیان که در انجام این تحقیق مرا بسیار راهنمایی و یاری کردند کمال تشکر را داشته باشم. البته این پایان نامه گوشه‌ی کوچک

از یاری و تأثیر اساتید ذکر شده می‌باشد و امیدوارم از تجربه‌های بدست آمده از ایشان بتوانم در هر کجا که هستم کمال استفاده را داشته باشم.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه.....
فصل اول: کلیات	
۴.....	۱. بیان و تعریف مساله.....
۴.....	۲. موضوع تحقیق.....
۴.....	۳. زمینه، سابقه و تاریخچه موضوع تحقیق.....
۶.....	۴. اهداف تحقیق.....
۶.....	۵. اهمیت، ضرورت و ارزش تحقیق با تأکید بر نتایج آن.....
۶.....	۶. فرضیه‌ها یا سوال‌های ویژه.....
۷.....	۷. روش انجام تحقیق.....
فصل دوم: هنر اسلامی ایران و تعامل آن با شعر	
۹.....	۱-۲. تاریخچه‌ی بر هنر اسلامی ایران.....
۱۰.....	۲-۲. تعامل شعر با هنرهای دوره اسلامی.....
۱۲.....	۱-۲-۲. شعر.....
۱۳.....	۲-۲-۲. تعامل شعر با خوشنویسی و ارتباط آن با سفال.....
۱۶.....	۳-۲-۲. تعامل شعر با نقاشی و ارتباط آن با سفال.....
۲۱.....	۴-۲-۲. تعامل شعر با تزیینات معماری و ارتباط آن با سفال.....
فصل سوم: سفالگری دوره اسلامی ایران و ارتباط آن با کاربرد شعر	
۲۶.....	۱-۳. سفالگری دوره اسلامی.....
۲۶.....	۲-۳. تاریخچه‌ی بر سفال دوره اسلامی ایران.....
۲۷.....	۳-۳. شاخصه‌های سفال اسلامی ایران و ارتباط آن با کاربرد شعر.....
۳۶.....	۱-۳-۳. فرم سفال و ارتباط آن با کاربرد شعر.....
۳۶.....	۱-۱-۳-۳. ظروف و مجسمه.....
۴۰.....	۲-۱-۳-۳. کاشی.....
۴۳.....	۲-۳-۳. تکنیک سفال و ارتباط آن با کاربرد شعر.....

- ۴۴..... ۳-۳-۲-۱. تزیین قالبی.....
- ۴۵..... ۳-۳-۲-۲. تزیین مشبک.....
- ۴۶..... ۳-۳-۲-۳. تزیین نقش کنده.....
- ۴۷..... ۳-۳-۲-۴. تکنیک لعاب یکرنگ.....
- ۴۸..... ۳-۳-۲-۵. تکنیک زیر لعاب.....
- ۴۹..... ۳-۳-۲-۶. تکنیک زرین فام.....
- ۵۰..... ۳-۳-۲-۷. لعاب مینایی و هفت رنگ.....
- ۵۱..... ۳-۳-۲-۸. تکنیک آبی و سفید.....
- ۵۲..... ۳-۳-۲-۹. تکنیک کوباچه.....
- ۵۷..... ۳-۳-۳. نقش سفال و ارتباط آن با کاربرد شعر.....
- ۵۸..... ۳-۳-۳-۱. نقوش انسانی.....
- ۵۹..... ۳-۳-۳-۲. نقوش گیاهی.....
- ۶۰..... ۳-۳-۳-۳. نقوش حیوانی.....
- ۶۱..... ۳-۳-۳-۴. نقوش هندسی.....
- ۶۲..... ۳-۳-۳-۵. نقوش نوشتاری.....
- ۴-۳. مناطق سفالگری دوره اسلامی
- ۶۹..... ۳-۴-۱. کاشان.....
- ۷۱..... ۳-۴-۲. ری.....
- ۷۲..... ۳-۴-۳. گرگان.....
- ۷۳..... ۳-۴-۴. ساوه.....
- ۷۳..... ۳-۴-۵. سلطان آباد.....
- ۷۴..... ۳-۴-۶. تخت سلیمان.....
- ۷۵..... ۳-۴-۷. نیشابور.....

فصل چهارم: شعر بر روی سفال

- ۸۲..... ۴-۱. شعر بر روی سفال.....
- ۸۲..... ۴-۲. دلایل استفاده از سفال به عنوان بوم برای شعر.....
- ۸۶..... ۴-۳. نحوه کاربرد شعر بر روی سفال.....
- ۸۶..... ۴-۳-۱. نوشتار یا کتیبه‌های شعری.....

- ۸۶..... ۴-۳-۱-۱. انواع خطوط به کار برده شده بر روی سفال
- ۸۷..... ۴-۳-۱-۱-۱. خط کوفی
- ۸۹..... ۴-۳-۱-۱-۲. خط نسخ
- ۸۹..... ۴-۳-۱-۱-۳. خط ثلث
- ۹۰..... ۴-۳-۱-۱-۴. خط تعلیق و تعلیق شکسته
- ۹۱..... ۴-۳-۱-۱-۵. نستعلیق
- ۹۲..... ۴-۳-۱-۲. ترکیب بندی کتیبه‌های شعری بر روی سفال
- ۹۸..... ۴-۳-۲. تصویر سازی
- ۹۹..... ۴-۴. ارتباط شکل ظرف و کاربرد آن با اشعار
- ۱۰۱..... ۴-۵. همگامی و هماهنگی تصاویر با اشعار
- ۱۰۴..... ۴-۶. مضامین اشعار تحت تأثیر اشعار
- ۱۰۵..... ۴-۶-۱. اشعار حماسی
- ۱۱۰..... ۴-۶-۲. اشعار غنایی
- ۱۱۱..... ۴-۶-۲-۱. رباعیات بر روی سفال
- ۱۱۵..... ۴-۶-۲-۲. اشعار غنایی داستانی در سفال
- ۱۱۲..... ۴-۶-۲-۳. اشعار غنایی وصفی در سفال
- ۱۱۷..... ۴-۶-۲-۴. اشعار غنایی عرفانی در سفال
- ۱۲۲..... ۴-۷. نمادهای متأثر از شعر در سفال

فصل پنجم: شعر بر روی سفال در گذر زمان

- ۱۲۵..... ۵-۱ شعر بر روی سفال در گذر زمان
- ۱۲۶..... ۵-۱-۱. دوره اولیه اسلامی
- ۱۲۷..... ۵-۱-۲. دوره میانه اسلامی
- ۱۲۷..... ۵-۱-۳. دوره متأخر اسلامی

فصل ششم: تجزیه ، تحلیل و نتیجه گیری

- ۱۳۳..... ۶-۱. تجزیه و تحلیل
- ۱۳۶..... ۶-۲. نتیجه گیری
- ۱۴۳..... فهرست مراجع

فهرست منابع جدول ها..... ۱۴۶

فهرست منابع شکل ها..... ۱۴۷

گزارش کار عملی

۱. طراحی..... ۱۵۳

۲. ساخت..... ۱۵۶

۱-۲. ساخت بدنه..... ۱۵۷

۲-۲. لعاب و نقاشی روی سفال..... ۱۶۲

چکیده انگلیسی..... ۱۷۹

فهرست جدول ها

عنوان	صفحه
جدول ۱. سفالینه‌های دارای کتیبه شعری موزه آبگینه و سفال ایران.....	۲۹
جدول ۲. سفالینه‌های دارای کتیبه شعری موزه رضا عباسی.....	۳۳
جدول ۳. سفالینه‌های دارای کتیبه شعری به تفکیک شکل ظرف موزه آبگینه و سفال.....	۳۷
جدول ۴. سفالینه‌های دارای کتیبه شعری به تفکیک شکل ظرف موزه رضا عباسی.....	۳۸
جدول ۵. سفالینه‌های دارای کتیبه شعری به تفکیک تکنیک موزه آبگینه و سفال.....	۵۴
جدول ۶. سفالینه‌های دارای کتیبه شعری به تفکیک تکنیک موزه رضا عباسی.....	۵۵
جدول ۷. ن سفالینه‌های دارای کتیبه شعری به تفکیک نقوش موزه آبگینه و سفال.....	۶۵
جدول ۸. سفالینه‌های دارای کتیبه شعری به تفکیک نقوش موزه رضا عباسی.....	۶۶
جدول ۹. سفالینه‌های دارای کتیبه شعری به تفکیک منطقه موزه آبگینه و سفال.....	۷۷
جدول ۱۰. سفالینه‌های دارای کتیبه شعری به تفکیک منطقه موزه رضا عباسی.....	۷۸
جدول ۱۱. تفکیک خطوط به کار رفته بر روی سفال با خطوط مورد استفاده در کتیبه‌های شعری در سفال.....	۸۷
جدول ۱۲. نمونه سفال‌های دارای اشعار رباعی.....	۱۱۲
جدول ۱۳. نمونه کاشی‌های دارای اشعار غنایی عرفانی.....	۱۱۹
جدول ۱۴. روند تحولات مهم و ویژگی‌های برجسته سفال در گذر زمان.....	۱۳۱

فهرست شکل‌ها

عنوان	صفحه
شکل ۱. برگی از شاهنامه فردوسی، مکتب اصفهان، به رقم معین مصور.....	۱۸
شکل ۲. خمسه نظامی، مکتب تبریز، پیدا کردن خسرو شیرین را، منسوب به سلطان محمد.....	۱۸
شکل ۳. طرح‌هایی از حواشی بوستان سعدی، مکتب هرات، سده دهم.....	۱۹
شکل ۴. دیوان حافظ، مکتب تبریز، بزم در باغ شاهزاده صفوی، رقم سلطان محمد.....	۲۰
شکل ۵. کاشی ستاره‌ای و چلیپا، متعلق به امامزاده جعفر دامغان، زرین‌فام.....	۲۲
شکل ۶. کاشی ستاره‌ای زرین فام، احتمالاً دوره قاجار، موزه اشمولین آکسفورد.....	۲۳
شکل ۷. نمودار درصدی، سفالینه‌های دارای کتیبه‌ی شعری موزه آبگینه و سفال به تفکیک شکل ظرف.....	۳۹
شکل ۸. نمودار درصدی، سفالینه‌های دارای کتیبه شعری موزه رضا عباسی به تفکیک شکل ظرف.....	۳۹
شکل ۹. نمودار درصدی، سفالینه‌های دارای کتیبه‌ی شعری مجموع دو موزه به تفکیک شکل ظرف.....	۳۹
شکل ۱۰. کاشی ستاره‌ای و صلیبی شکل، متعلق به امامزاده جعفر دامغان.....	۴۱
شکل ۱۱. کاشی ستاره‌ای شکل، زرین‌فام، سده هفتم هـ. ق. موزه آبگینه و سفالینه ایران.....	۴۲
شکل ۱۲. کاشی ستاره‌ای هشت گوش زرین فام، نیمه دوم قرن هفتم.....	۴۳
شکل ۱۳. تنگ با کتیبه‌ای به خط ثلث و کوفی بر گرفته از شعر، نقوش قالب‌زده، کاشان.....	۴۴
شکل ۱۴. آبخوری سفالین دو پوسته مشبک، کاشان، سده ۷ هـ. ق. دارای کتیبه‌ی شعری.....	۴۵
شکل ۱۵. سفالینه با نقش‌کنده انسان و حیوان، شیخ تپه ارومیه برگرفته از شاهنامه فردوسی.....	۴۶
شکل ۱۶. سفالینه با نقش‌کنده، شیخ تپه ارومیه، برگرفته از شاهنامه فردوسی.....	۴۷
شکل ۱۷. سفالینه با نقش‌کنده، شمالغرب ایران قرن ۵-۷ هـ. ق.....	۴۷
شکل ۱۸. کاسه سفالین، زیر لعابی، کاشان، سده ۶-۷ هـ. ق دارای کتیبه‌ی شعری.....	۴۸
شکل ۱۹. قالب سفالین زرین فام، کاشان، سده هفتم هجری، موزه آبگینه و سفال.....	۵۰
شکل ۲۰. کاسه نقاشی مینایی، احتمالاً کاشان، سده ششم تا هفتم هـ. ق، با نقش بهرام و آزاده.....	۵۱
شکل ۲۱. کاسه سفالین تکنیک آبی و سفید، موزه رضاعباسی. سده ۱۱ هـ. ق.....	۵۲
شکل ۲۲. کاسه، کوباچه، قرن نهم، دارای کتیبه‌ی شعری.....	۵۳
شکل ۲۳. نمودار درصدی سفالینه‌های دارای کتیبه‌ی شعری موزه آبگینه و سفال به تفکیک تکنیک.....	۵۶
شکل ۲۴. نمودار درصدی سفالینه‌های دارای کتیبه‌ی شعری موزه رضا عباسی به تفکیک تکنیک.....	۵۶
شکل ۲۵. نمودار درصدی سفالینه‌های دارای کتیبه‌ی شعری دو موزه به تفکیک تکنیک.....	۵۶
شکل ۲۶. کاسه، نقاشی روی لعاب، ساوه، در بر دارنده نقوش انسانی متأثر از شاهنامه فردوسی.....	۵۹
شکل ۲۷. قسمتی از طرح کاسه مینایی دارای تصویرسازی از شاهنامه فردوسی.....	۶۰
شکل ۲۸. جام، مینایی با سه صحنه از داستان بیژن و منیژه براساس اشعار فردوسی.....	۶۱
شکل ۲۹. کاسه، نقاشی روی لعاب، ری، دارای ترکیب‌بندی هندسی.....	۶۲
شکل ۳۰. کاسه، کوباچه، دارای نقوش نوشتاری شامل اشعار.....	۶۳

- شکل ۳۱. نمودار درصدی سفالینه‌های دارای کتیبه‌ی شعری موزه آبگینه و سفال به تفکیک نقوش..... ۶۷
- شکل ۳۲. نمودار درصدی سفالینه‌های دارای کتیبه‌ی شعری موزه رضا عباسی به تفکیک نقوش..... ۶۷
- شکل ۳۳. نمودار درصدی سفالینه‌های دارای کتیبه‌ی شعری مجموع دو موزه به تفکیک نقوش..... ۶۷
- شکل ۳۴. کاشی ستاره‌ای زرین فام، کاشان، دارای کتیبه‌ی شعری، قرن هفتم هجری..... ۶۹
- شکل ۳۵. بشقاب، زرین فام، کاشان، دارای کتیبه‌ی شعری..... ۷۰
- شکل ۳۶. کاسه، نقاشی روی لعاب، ری، قرن هفتم هجری، با صحنه شکار بهرام گور و آزاد..... ۷۱
- شکل ۳۷. گلدان زیر لعابی، گرگان، قرن هفتم هجری..... ۷۲
- شکل ۳۸. کاسه نقاشی شده روی لعاب، ساوه، سده ۶ هـ. ق. دارای اشعار فارسی..... ۷۳
- شکل ۳۹. کاسه، زرین فام، سلطان آباد، قرن هفتم..... ۷۴
- شکل ۴۰. کاسه سفالین، نیشابور، سده ۳ یا ۴ هـ. ق.، دارای کتیبه‌ی شعری به زبان عربی..... ۷۵
- شکل ۴۱. نمودار درصدی سفالینه‌های دارای کتیبه‌ی شعری موزه آبگینه و سفال به تفکیک منطقه..... ۷۹
- شکل ۴۲. نمودار درصدی سفالینه‌های دارای کتیبه‌ی شعری موزه رضاعباسی به تفکیک منطقه..... ۷۹
- شکل ۴۳. نمودار درصدی سفالینه‌های دارای کتیبه‌ی شعری مجموع دو موزه به تفکیک منطقه..... ۷۹
- شکل ۴۴. کاشان، اوائل قرن ۱۳ میلادی، خط کوفی تکرار کلمه الفاب و شعر فارسی..... ۸۸
- شکل ۴۵. سفالینه کاشان، اوایل قرن ۱۳ میلادی نوشته‌های با کوفی درشت..... ۸۸
- شکل ۴۶. کاشی ستاره‌ای، زرین فام، کاشان، دارای اشعاری به خط نسخ..... ۸۹
- شکل ۴۷. بشقاب توگرد سفالی، گرگان، قرن هفتم، به خط تعلیق..... ۹۱
- شکل ۴۸. بشقاب سفالین، با کتیبه شعری به خط نستعلیق..... ۹۲
- شکل ۴۹. طرز قرار گرفتن نوار جدا کننده و کتیبه‌ی شعری بر روی یک کاشی ستاره‌ای..... ۹۴
- شکل ۵۰. طرز قرار گرفتن نوار جدا کننده و کتیبه‌ی شعری بر روی یک کوزه سفالی..... ۹۴
- شکل ۵۱. طرز قرار گرفتن نوار جدا کننده و کتیبه‌ی شعری بر روی یک بشقاب..... ۹۴
- شکل ۵۲. طرز قرار گرفتن نوار جدا کننده و کتیبه‌ی شعری بر روی یک کاسه..... ۹۵
- شکل ۵۳. طرز قرار گرفتن نوار جدا کننده و کتیبه‌ی شعری بر روی یک کاسه..... ۹۵
- شکل ۵۴. طرز قرار گرفتن نوار جدا کننده و کتیبه‌ی شعری در یک کاسه مخروطی..... ۹۶
- شکل ۵۵. طرز قرار گرفتن نوار جدا کننده و کتیبه‌ی شعری بر روی یک کاسه..... ۹۶
- شکل ۵۶. طرز قرار گرفتن نوار جدا کننده و کتیبه‌ی شعری در یک گلدان..... ۹۶
- شکل ۵۷. طرز قرار گرفتن نوار جدا کننده و کتیبه‌ی شعری بر روی یک گلدان..... ۹۷
- شکل ۵۸. طرز قرار گرفتن نوار جدا کننده و کتیبه‌ی شعری بر روی کاسه..... ۹۷
- شکل ۵۹. کاسه، کاشان، اوائل قرن سیزدهم میلادی..... ۹۹
- شکل ۶۰. کاشی ستاره‌ای، زرین فام، دوره ایلخانی..... ۱۰۲
- شکل ۶۱. کاشی ستاره‌ای زرین فام قرن هفتم هجری..... ۱۰۲
- شکل ۶۲. سفال زرین فام، با نقش چوگان باز، دارای کتیبه‌ی شعری..... ۱۰۳
- شکل ۶۳. کاسه مخروطی زرین فام، کاشان، اوائل قرن سیزدهم میلادی..... ۱۰۴

- شکل ۶۴. کاشی زرین فام، بهرام در حال شکار به همراه، آزاده، قرن هفتم..... ۱۰۷
- شکل ۶۵. کاشی زرین فام، کاشان، رستم در حال بلند کردن در ورودی غار زندان بیژن..... ۱۰۷
- شکل ۶۶. کاشی ستاره‌ای شکل، گرگان، قرن نهم هجری قمری..... ۱۰۸
- شکل ۶۷. کاشی زرین فام، تخت سلیمان، دارای اشعاری از شاهنامه..... ۱۰۹
- شکل ۶۸. کاشی زرین فام، تخت سلیمان، دارای اشعاری از شاهنامه..... ۱۰۹
- شکل ۶۹. کاشی زرین فام، تخت سلیمان، دارای اشعاری از شاهنامه..... ۱۱۰
- شکل ۷۰. کاسه، منقوش آبی و سیاه، با رباعیاتی به سبک عمر خیام..... ۱۱۰
- شکل ۷۱. بشقاب، کاشان، زرین فام، با نقش لیلی و مجنون در مکتب خانه..... ۱۱۵
- شکل ۷۲. بشقاب زرین فام، سبک درشت نقش موزه هنر اسلامی برلین..... ۱۱۷
- شکل ۷۳. تزیین سفال مینایی، طرح سوارکاران و صحنه شکار قرن هفتم هجری..... ۱۱۷
- شکل ۷۴. ظرف زرین فام، کاشان، ۶۰۷ هجری شمسی، موزه فریر گالری واشنگتن..... ۱۲۱
- شکل ۷۵. قسمتی از یک قالب سفالی زرین فام، کاشان، سده هفتم ه. ق..... ۱۲۳
- شکل ۷۶. نقوش قالب سفالین نیشابور، قرن چهارم هجری، نقش انسانی با باز..... ۱۲۶
- شکل ۷۷. سفال گبری با تزیینات برگرفته از شاهنامه دوره آل بویه، چالوس..... ۱۲۶
- شکل ۷۸. کاسه، نقاشی شده با رنگ آبی زیر لعاب، دارای کتیبه‌ی شعری..... ۱۲۸
- شکل ۷۹. بشقاب، دوره قاجار، دارای کتیبه‌ی شعری..... ۱۲۹

مقدمه

شعر هدیه‌ی است که از خدا به شاعر داده شده و از جذبه تا الهام به نوعی برانگیختگی است، سپس آشکارگی نحوه تفکر و نگرش شاعر که به صورت الفاظ در می‌آید. ترکیب شعر با سه عنصر آب، خاک و آتش یعنی سفال تحولی بود که در دوران اسلامی در هنر سفالگری ایجاد شد و موجب تولد آثار باشکوهی شد که هم‌اکنون باعث تفاخر ماست. آشکار نیست که اولین بار این سفالگر بود که شعر را بر روی سفال انگاشت یا این شاعر بوده که شعر را بر روی بومی چون سفال به تصویر درآورد. اما مهم آن است که شعر وارد حیطه هنر سفالگری شد و گاه به بیان اشعار شاعران بزرگی چون فردوسی، نظامی، خیام، ابوسعید ابوالخیر و... پرداخت و گاه در گمنامی شاعر خود در بستر سفال تنها ولی ماندگار شد، حتی در مواردی به خود سفالگر نیز نسبت داده شد.

با توجه به آن که در دوران اسلامی تحولات و تغییرات زیادی در زمینه سفالگری پدیدار گردید که گاه در ارتباط با هنرهای دیگر همچون ادبیات بوده و گاه با توجه به قابلیت‌های وجودی خود سفال از جمله انواع تکنیک‌های تزئینی سفال نگاهی ساده اندیشانه است که فکر کنیم حضور یک تحول و تغییر بر نوع تحول دیگر تأثیری نداشته و یا مقبولیت و ابداع یک روش یا تکنیک در شیوه‌های دیگر بی‌تأثیر بوده است بلکه این همجواری تغییر و تحولات بر هم تأثیر گذاشته و گاه حتی با هم رابطه تنگاتنگ پیدا می‌کند. بررسی این تأثیرات و تحولات از اهمیت خاصی برخوردار است زیرا دامنه اطلاعات ما را از فرهنگ، تفکر و روح حاکم بر هنر دوره‌های مختلف هنر اسلامی ایران افزایش می‌دهد و زمینه‌های تعمیم دستاوردهای گذشته را در سفال و سرامیک معاصر با هویت بومی فراهم خواهد کرد.

سفالگری ایران پس از اسلام با استوار شدن پایه‌های ادبیات و شعر ایرانی وارد مرحله‌ای جدیدی شد و سفالگران با استفاده از خطوط نوشتاری و تصویرسازی و به خدمت گرفتن انواع نقوش به کاربرد و استفاده شعر بر روی سفال پرداختند. در این دوران شعر بر روی سفال رواج یافت و رونق شعر ذوق‌زمانه را لطیف کرد. در ادامه این روند و شیوه جدید نگارش و تزئین سفالینه‌ها، سفالگران جنس ظریف و شکننده سفال را به بهترین وجه با انواع مضامین حکمی، عاشقانه، عارفانه درآمیختند و فضایی نشاط‌انگیز، پرمعنی و خیال‌انگیز برای بیننده آفریدند.

در این پایان‌نامه به بررسی تأثیر شعر بر سفال دوره اسلامی ایران به دو روش کتابخانه‌ی و میدانی به ترتیب با استفاده از اسناد و مدارک و نیز مشاهده و ثبت منظم اطلاعات و تصاویر از

سفالینه‌های موجود در موزه آبگینه و سفال و موزه رضاعباسی پرداخته شده است. در این پژوهش در فصل اول ابتدا به ارائه طرح تحقیق، شامل بیان و تعریف مساله، پیشینه تحقیق، اهداف، فرضیه‌ها... پرداخته شده است. در فصل دوم به هنر اسلامی و تعامل آن با شعر پرداخته شده است در این فصل ابتدا تاریخچه‌ای مختصر درباره هنر اسلامی و سپس تعامل آن با شعر و هنرهای همچون خوشنویسی، نقاشی و تزیینات معماری و ارتباط آن با سفال پرداخته شده است. در فصل سوم سفالگری دوره اسلامی و ارتباط آن با کاربرد شعر بررسی شده است. بدین صورت که در این فصل ارتباط بین شاخه‌های سفال این دوره یعنی فرم، تکنیک و نقوش سفال و همچنین مناطق سفالگری این دوره و ارتباط آن با شعر و کاربرد آن مورد بررسی قرار گرفته است. فصل چهارم به بررسی شعر بر روی سفال اعم از دلایل بکارگیری شعر بر روی سفال، نحوه کاربرد شعر بر روی سفال، ترکیب بندی اشعار و خطوط بکار برده شده در سفال، انواع مضامین، هماهنگی و همگامی اشعار با تصاویر، ارتباط کاربرد شعر با مضمون اشعار و نمادهای متأثر از شعر بر روی سفال پرداخته شده است. در فصل پنجم به شعر در گذر زمان بر روی سفال پرداخته شده است. فصل ششم تجزیه و تحلیل و نتیجه گیری می‌باشد که در آن فرضیه‌های تحقیق تجزیه و تحلیل و بعد رد یا تایید شده است. سپس به نتیجه‌گیری تحقیق پرداخته شده است. در آخر گزارش کار عملی ارائه شده است.

فصل اول: کلیات

۱-۱. بیان و تعریف مساله

هنر سفالگری ایران در دوره اسلامی دارای تنوع تکنیک ساخت و تنوع در ابداع طراحی نقوش می‌باشد که از جهت‌های بسیاری قابل بررسی و تحقیق است. از ویژگی‌های نقوش ظروف سفالین پیوستگی آن با ادبیات است که بر مبنای ادبیات زمان خود رونق می‌گیرد و به هنرمند الهام می‌بخشد و تفکر سفالگر را به آفرینش نقوش با بهره‌گیری از آن سوق می‌دهد. بررسی تأثیر شعر و نقوش متأثر از اشعار شاعران در ارتباط با فرهنگ و ادبیات این دوره و همچنین دلیل استفاده از بومی همچون سفال برای نوشتن یا به تصویر کشاندن این اشعار از انگیزه‌های این تحقیق به شمار می‌آید.

۲-۱. موضوع تحقیق:

همواره بخش قابل توجهی از نقوش مورد استفاده بر روی سفال در دوره اسلامی به خصوص دوره‌های سلجوقی، خوارزمشاهی و ایلخانی تصاویر و نوشته‌های برگرفته از اشعار شاعران بوده، شاعرانی همچون فردوسی، نظامی، خیام و ... پیداست بررسی اشعار و مضامین و تأثیر آن بر روی سفال، انعکاسی از فرهنگ و گستره‌ای از تفکر سفالگر را در آفرینش این آثار می‌رساند. با توجه به اینکه استفاده از شعر بر روی سفال در این دوره دری تازه بر روی نحوه آرایش و تزئین این فن و هنر باز کرد بررسی تأثیر و نحوه کاربرد شعر و مضامین اشعار بر روی سفال از رویکردهای این تحقیق می‌باشد.

۳-۱. زمینه، سابقه و تاریخچه موضوع تحقیق

تاکنون در زمینه سفال و هنر سفالگری تحقیقات و بررسی‌های متفاوت و فراوانی صورت گرفته است. بنا به مطالعات انجام شده در مورد موضوع مربوطه و با نگرش و دیدی که نسبت به این موضوع در این تحقیق در نظر گرفته شده است، تحقیقات و مطالعات صورت گرفته در گذشته به صورت مقدماتی و گذرا بوده است و قابل ذکر است که در بعضی منابع که درباره شعر سفالینه‌ها و کاشی صحبت به میان آمده تنها به کشف و پیدا کردن اصل شعر و شاعران آن بسنده شده است. البته این پیشینه پژوهشی کم، جزو منابع این رساله خواهد بود بدیهی است این مشکل حکایت از بکر بودن موضوع دارد.

هر کار تحقیقی علمی باید جدید نو و یا در راستای تحقیقات و یافته‌های قبلی و ادامه دهنده و تکمیل کننده دستاوردهای محققان و پژوهشگران دیگر باشد، در راستای این تحقیق و آگاهی از کیفیات تحقیقات انجام شده در مورد تأثیر شعر دریافتیم که آنچه مورد بررسی پژوهشگران قرار گرفته در زمینه‌های مشابه بیشتر ادبیات و تمامی متون ادبی بوده و تحقیقات محدودی است که تنها درباره اشعار بکار برده شده و پیوند آن با سفال صورت گرفته است. آنچنان که باید گفت درباره تأثیر شعر بر روی سفال و روند و دیدگاه که در این رساله است تحقیقی منسجم انجام نشده است لذا می‌توان به جرأت گفت که این موضوع در کشور ما موضوعی بکر و قابل بحث است.

با عنایت به مطالب فوق و به خاطر ارج نهادن به تلاشهای محققان قبلی، فهرست آثار تحقیقی نزدیک به رساله حاضر به همراه معرفی کوتاهی از آن می‌آوریم. باشد که ما در این رساله با دیدی علمی و وسیع‌تر به موضوع پردازیم و حاصل کار ما پله‌ای برای تحقیقات بیشتر دیگر محققان در آینده باشد.

الف) قوچانی، عبدالله. اشعار فارسی کاشی‌های تخت سلیمان. تهران. نشر دانشگاهی، ۱۳۷۱. این کتاب بصورت خاص درباره اشعار بکار برده شده بر روی کاشی می‌باشد. در آن بصورت مختصر از تاریخچه کاشیهای زرین فام، کاشیکاران دوره‌های مختلف و مضمون نوشته‌های کاشی‌ها و چگونگی قرار گرفتن اشعار در اختیار کاشیکار و اهمیت این اشعار در تصحیح متون ادبی، نقوش و محل ساخت کاشیهای تخت سلیمان و در آخر بیان ابیات و اشعار فارسی روی کاشیهای تخت سلیمان به اضافه نام شاعران آن پرداخته شده است. همان‌طور که ذکر شد این کتاب در حین اینکه یکی از منابع خوب موجود بوده ولی تنها مربوط به اشعار روی کاشی‌های و بخصوص کاشی‌های تخت سلیمان بوده از طرفی درباره تعامل و تأثیر اشعار بر روی کاشی و ارتباط آن با شاخصه‌های دیگر سفال و دلایل بکارگیری شعر بر روی کاشی سخنی به میان نیاورده است.

ب) موخواه، آذر. تأثیر ادبیات بر نقوش سفالینه‌های دوره اسلامی ایران (پایان نامه کارشناسی). دانشگاه کاشان، سال ۸۴-۸۳

در این پایان‌نامه تأثیر ادبیات بر روی نقوش دوره‌های مختلف (دوره اولیه، دوره میانه، دوره متأخر) انجام گرفته و با توجه به موضوع به صورت کلی درباره ادبیات و تأثیر آن بر روی نقوش دوره اسلامی پرداخته شده و درباره دیگر شاخصه‌ها سخنی به میان آورده نشده است.